

Некарпатські назви Карпат

Величезна гірська країна, znana нині під назвою **Карпати**, у древності іменувалась інакше. Ще й досі конкурентом назви **Карпати** можна вважати наймення **Бескиди** чи в однині - **Бескид**. К.Добровольський у 1938 р. констатував, що місцеве населення «називає Бескидом тільки окремі гори. Перенесення назви Бескид на цілі гірські групи є виключно справою істориків, картографів і географів» (цит. за [27:603]). Але Франкове «Труснеш Кавказ, вперешешся Бескидом» свідчить про протилежне. Зіставлення Кавказ - Бескид з очевидністю показує, що І.Франко вжив тут назву **Бескид** із сенсом «Карпати». А Каменяр добре знався на Карпатах і не став би вживати ненародної назви. До речі, в його поетичних творах назва Карпати трапляється лише один раз, а Бескид (завжди в однині) - чотири [10:17, 101]. Так що поряд з науковими позначеннями частин Карпат на взірць Низький Бескид, Середній Бескид, Високий Бескид, Полонинський Бескид, Гуцульський Бескид тощо [7:3,965-967] маємо й назву **Бескид(и)** ширшого функціонування на позначення усього гірського масиву.

Але маємо й адресацію цієї назви конкретній горі. Наприклад, Т.Мацьків називає гору **Бескид** висотою 1012 м, з-під якої випливає Опір, у Верховинських Карпатах [14:30, 31]; Я. Рудницький вказує дві гори у Бойківщині: 1) *Bés'kyd* і 2) *Béz'kici*, *Bév'kiciy* [18:57]; у Словаччині дослідники нараховують близько 50 гір з такою назвою [25:52]. Існують і загальні терміни *бескид*, *бёскёд*, *бескёда*, *бескет*, *бешкет*, *бескеддя*, *бескеття*, що виражають протилежні значення *прірва*, *яруга* га *скеля*, *гора* або одне з них; множинна форма *бескёди*, *бискёти гори*, *гірський хребет* [6:1, 176-177; пор. 12:217]. Словник не подає варіанта **бескід**, але К.Галас ставить його на перше місце [2:261]. Пор. і бойківське **беськід**, **беськідець** [17:1,50].

Нааявність та широкий ужиток цієї термінологічної групи й пояснює, чому назвами типу Бескид часто іменуються окремі, конкретні гори. Вони названі так уже за вживаним терміном, зраним з близькими значеннями і в польській, словацькій та чеській мовах. Пор. поширений у Карпатах термін **кичера** *вкрита лісом гора з голою вершиною* [18:24] і десятки конкретних гір з найменням **Кичера**. Лише в Бойківщині Н.Ан-

другяк нарахував їх 27 [1:48-50], а Я.Рудницький - 80 [18:58]. А ось загального терміна *карпат чи *карпата немає - і не існує жодної конкретної гори з такою назвою.

Але навряд чи можна з географічного терміна виводити й назву **Бескид(и)** на позначення гірського масиву. Тут скоріше маємо ситуацію типу **Дунай > дунай**, коли загальна назва видобувається з власної. Та навіть якщо загальна назва є первісною і щодо власного наймення гірського масиву, її етимологізація істотна для питань етногенезу карпатського регіону, оскільки вона історично локалізується саме тут (як, до речі, й термін **кичера** та багато інших карпатських оронімічних термінів).

А етимологізація ця виявляється дуже важкою. Найбільшу трудність тут становить існування польського варіанта назви *Bieszczady* (поряд з *Bieskydy*) і відповідного діалектного загального терміна *bieszczad гірський ліс* (поруч з *beskid гірський хребет, по якому можна пройти*), що нібито вказують на давню форму *beskěďь, яка пояснює і польський вокалізм (з Ь), і одночасний палаталізаційний перехід sk>šč. Між тим укр. **бескид, бескід** не менш однозначно вказує на древнє *beskyďь: будь-який передньорядний голосний після sk змінив би це звукосполучення точно так, як це сталося в польських формах.

Ця складність, чітко сформульована Т.Марусенко [11:73 та ін.], має бути належним чином витлумачена в етимології назви Бескиди. Додамо, що форму польського типу знає й українська мова (Бешади; Т. Марусенко вказує й одиниий термін **бешад**, але - із значенням власної назви: «частина Карпат» - [12:217]). Вона вживається й на сході Словаччини (Beščady). Форма ж українського типу панує в словацькій та чеській мовах, широко вживається в польській. В укладеному М.Бліхою словнику мікротопонімії двох округ східної Словаччини у Свидницькій окрузі 6 разів фіксується непалаталізована форма: **Beskit, Bes'kit, Bes'kidy** - найчастіше як назва лісу і так само 6 разів - палаталізована форма: **Beščat, Pod Beščadom, Ver(ch) Beščada** - переважно як назва поля. У розташованій же південніше Врановській окрузі жодної з цих форм немає [23:52, 132,165].

Регіон функціонування цих двох форм доводить, що вони обидві є древніми. При цьому палаталізована форма у джерелах фіксується з 1269 р.: ad alpes Beschad vocatos, пор. у 1400 р.: Byeszczady, а непалаталізована форма - з XV ст. у Длугоша (помер у 1480 р.): Biesked, Bieszked, пор. ще Beskyd 1575 р. [25:52].

З існуючих пояснень цієї назви, якщо не брати до уваги геть уже фантастичних, популярністю серед фахівців користуються три.

1. Герм. *beskaid - *розділ, межа*, пор. сер.-ниж.-нім. beschêt «розділ», суч.нім. Schiede «розділ, кордон, межа». Це пояснення йде від Я.Розвадовського (пор. ще [21:281]). Назва вказує на те, що Бескиди становлять вододіл басейнів Дністра, Тиси й Вісли. Етимологія задовільно пояснює слов. *beskěďь, однак форма *beskyďь з неї не виводиться.

2. Від незасвідченого фракійського слова, збереженого в алб. bjeshkë «гірське пасовище, полонина». Цю думку обстоював К.Добровольський (пор. ще [22:1,161]). Глибока закоріненість слова bjeshkë в албанській мові і навіть можливість албанського етимологізування цього слова [5:21] нітрохи не заперечують його фракійської генези. Етимологія пояснює тільки твірну основу слов'янських оронімів **Бескиди**, **Бешади**. Кінцеві їх частини *-удь* та (гіпотетичне) *-ěďь* мають розглядатись як структурно автономні, найімовірніше слов'янські долучення суфіксального типу. О.Соболевський давно висловив думку, що ці дві форми ороніма є хронологічно різними запозиченнями [19:101]; пор.[22:1,161; 16:54].

3. Іллір. *biz-*kit*/*biz-*kēt*- *буковий ліс*: поєднання коренів *būz<іє.*bhūg- *бук* та *kit- *ліс*, пор. Кέτων 'орос Птолемея, пор. і суміжне Буковина. Це - інтерпретація О.Трубачова [21:281], яка, власне, вперше врахувала варіативність слов. *beskyďь /*beskěďь. Однак іллір. *kit- *ліс* свідчиться тільки в такій формі, а варіант *kēt-учений фактично запровадив спеціально для тлумачення форми * beskěďь. Втім, саме цій інтерпретації, здається, віддає перевагу ЕСУМ [6:1,177].

Відхиливши пояснення О.Трубачова, Ю.Удольф висунув слов'янську етимологію назви Бескиди/Бешади. Він бачить тут префікс *без-* з усуненим кінцевим приголосним. Тут варто зазначити, що вперше з цим префіксом пов'язав розглядувану назву в 1958 р. К.Галас, але продовження запропонував неймовірно (антропонім Бездід) і дотримувався цієї інтерпретації все своє життя (най докладніше: [2:262-267]). Свого часу ще Я.Головацький, який полюбляв виправляти перекручені назви на «правильні», керуючись не тільки народними джерелами, а й власним розумінням, вказав поряд з варіантами Бескид, Бескиды і такий: Бескиды [3:18]. Ю.Удольф же сполучає цей префікс з іє. коренем *sek-*різати*, пор. укр. сікти, але не в такій його формі, а з нульовим вокалізмом та долученням поширювачів (детермінативів) ще іє. доби: *sk-ěd- *розколювати* та *sk-ūd(h)-, не зовсім зрозумілим чином пов'язуючи останню

форму з дієсловом **кидати**. Зміст пропонованого вченим цілого: «(шлях, зв'язок між двома горами) без ущелин, прірв», тобто шлях, яким можна пройти [27:605-606].

Це найновіше пояснення Ю.Удольфа справляє враження занадто ускладненого, надуманого. І, гадаємо, слушною слід визнати думку С.Роспонта [26:119], що воно «не зміцнює революційної концепції автора» (щодо карпатської прабатьківщини слов'ян). Мабуть, так само не зміцнює іллірійських концепцій О.Трубачова і його етимологія ороніма.

Серед існуючих інтерпретацій найпривабливішою видається усе ж таки фракійська. Якщо приймати саме її, то в оронімі Бескиди/Бещади слід убачати єдиний корінь *besk-* і два різні суфікси. Висловлено думку, що цей же корінь відклався в буковинському оронімі Бісків [8:15;9:101].

Форму ж Бещади зовсім не обов'язково виводити з давнього *-ѣдъ* з наступним польським розвитком вокалізму. Суфікс *-ѣдъ* дещо проблематичний, а його саме польський розвиток, зважаючи на існування даної форми в словацькій та українській оронімії, дещо сумнівний. А ось суфікс *-ad* та його йотовий варіант *-jad* цілком реальні (пор. хоча б гідронім Горнад). І ніщо не заважає бачити в формі Бещади утворення на *-jad*, а не на *-ěd*. Таке розуміння відсуває утворення цієї форми в глибоку давнину, у допольські, праслов'янські часи. Суфікс *-jad* (і *-ěd*) звичайно свідчиться з палатальною фіналлю (Бобрадъ, Блищадъ, Калядь; вершадъ) і основним своїм ареалом має Карпати [4:197-200, з картою]. Відсутність фінального м'якшення у формі бещад зумовлена, можна думати, вирінюючою дією форми **бескид**.

Дана інтерпретація означає, що в формі **Бескиди** мав би діяти суфікс *-yđ<*-īđ*. Але такого суфікса у слов'ян, здається, просто не було. Може, тут дійсно треба звертатися до дієслова **кидати** і говорити про **накладання Беск-скиди**, про своєрідну слов'янізацію фракійської назви, що в старій карпатській топонімії є нерідким явищем?

На місце поряд з назвами **Карпати** й **Бескиди** нібито претендує ще один оронім - назва Товтри. Власне, йдеться про дві генетично тотожні назви: 1) **Товтри** - пасмо невисоких (до 60-65 м) гостроверхих вапнякових горбів (залишок бар'єрного рифу древнього моря), що тягнеться на сході відносно Карпат від Бродів у Львівській області через Тернопільську область до Кам'янець-Подільська у Хмельницькій області і йде далі на Ясси; назва ця znana й прилеглими теренами Чернівецької області; 2) **Татри** - найвищий у Карпатах гірський масив (Західні Карпати), на

польсько-словацькому порубіжжі. Цей масив згадується джерелами з 999 р.: Triti montes, пізніше Triti, montes Turtur, Tortol [25: 300].

Існує й апелятив **товтри**, відомий як науковий термін на позначення вапнякових узвищень [15; 20:169]. Він явно взятий від ороніма, а його форма **толтри**, вживана російськими та польськими авторами (і відтак проголошена й українською, пор. [16:411; 12:251], є книжною і являє собою не залишок давнини, а побудову за аналогією: укр. вовк - рос. волк, отже й укр. товтри - рос. толтры. Найімовірніше від власної назви йде і народний оротермін **товтра гора без рослинності; узвищення, товтри кам'яниста гора; гора**, фіксований тільки в Хмельницькій області [13:295]. Пор. і термін **татра прірва, безодня; скеля на найвищих горах, татри високі гори, скелі** [17:2,281; пор. ще [18:32; 12:251] – за Вагилевичем, Верхратським, Желехівським. Змістова орієнтація термінів **товтри** й **татри** та регіон ужитку промовляють за їх вторинність відносно оронімів.

Для усвідомлення ж оронімів Товтри й Татри найістотнішим є перше свідчення назви: Triti. Цьому написанню може відповідати тільки псл. *tʏrtr-, з якого виходить і укр. *Толтр- (дисиміляція р - р > л - р) > Товтри, і пол. *Tartr- (польський розвиток групи tʏrt, пор. пол. czarny, укр. чорний) > Tatry (спрощення rtr > tr). Етимологічно ж назва є дослов'янською і, найімовірніше, до індоєвропейською. М. Фасмер схиляється до фракійської інтерпретації, вказуючи на омоніми Тртра, Тргла, Герцеговині [22:4, 27-28]. Але існує q франц. tertre *пагорб*, й баск. tutur *гірський гребінь*, що з фракійської (чи іншої індоєвропейської мови не пояснюються. Тому-то чимало вчених схиляється до розуміння цієї редуплікованої назви як до індоєвропейської, у сенсі, зрозуміло, «скеля» [24:262].

Автономність же назв **Товтри** й **Татри**, їх географічна і хронологічно дуже древня (що авторитетно доводиться фонетикою) розірваність може засвідчувати колишню єдність іменованого об'єкта. Периферійно, в різних місцях збереглася назва, якою колись іменувалася вся гірська країна - Карпати. Аргументом тут може слугувати и жахлива потойбічна безодня грецької міфології - Тартар, Τάρταρος, що її слушно пов'язав з Татрами Т.Лер-Сплавінський. Йдеться не тільки про разуючий збіг звукової форми, а й про семантичне єднання. Пор. зафіксований М. Онишкевичем сенс «безодня» (тата) і, з другого боку, архаїчне розуміння міфологічного Тартару як нижнього неба. Йдеться, отже, про стрімку стіну, про вертикальний, а не горизонтальний рельєф: погляд знизу - гора,

погляд зверху - прірва. А увійти в міфологію греків могло щось дуже від них віддалене, але й дуже істотне, незвичне. Карпати на таку роль підходять.

Можливо, найдавнішою назвою Карпат і був оронім **Товтри**, а точніше - його древня доіндоєвропейська форма. Різні фракійські племена значно пізніше принесли конкуруючі наймення **Карпати** й **Бескиди**, з яких у народному успадкованому від фракійців слов'янському вжитку збереглась друга, але зрештою перемогла (завдяки Птолемеєві) перша. Усі ці барвисті й такі різні імена так чи інакше сходять до сенсу «гори», як, зрештою, Карпати й іменувалися слов'янами протягом усього їх побутування в цьому регіоні від часів до нашої ери.

1. Андрусак Н. Дещо з географічної топоніміки Бойківщини // Літопис Бойківщини. - 1983. - № 1 (37).
2. Галас К.Й. 3 актуальних проблем вивчення топонімії Карпат // Культура і побут населення Українських Карпат. Матеріали респ. наук. конф. -Ужгород, 1973.
3. Головацкий Я. Географический словарь западославянских и югославянских земель и прилежащих стран. -Вильна, 1884.
4. ГУ - Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. – К., 1981.
5. Десницкая А.В. К интерпретации балканизмов в карпатской лексике // Общекарпатский диалектологический атлас. Лингвистические и этнографические аспекты. - Кишинев, 1976.
6. ЕСУМ - Етимологічний словник української мови К.,1982. ТІ.
7. ЕУ - Енциклопедія українознавства. - Львів, 1994. - Т.3.
8. Карпенко Ю.О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. - Чернівці, 1964.
9. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. - К.,1973.
10. Лексика поетичних творів Івана Франка. - Львів, 1990.
11. Марусенко Т.О. До походження назви Бескид // Лексикографічний бюлетень. - 1963. - Вип. 9.
12. Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов: Названия рельефов / Полесье. - М., 1968.
13. Марусенко Т.А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР // Карпатская диалектология и ономастика. - М.,1972.
14. Мацьків Т. Бойківські Карпати // Літопис Бойківщини. - 1983. - №1 (37).
15. Мурзаев З.М. Словарь народных географических терминов. - М., 1984.
16. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. - М., 1966.
17. Онишкевич М.И. Словник бойківських говірок. - К., 1984. - Т.1-2.
18. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. - Вінніпег, 1962.
19. Соболевский А.И. Бескид // Русский филологический вестник. - 1910. - Т.64, №3.

20. СУМ - Словник української мови. - К., 1979. - Т.10.
21. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. - М., 1968.
22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. - М., 1964-1973. -Т.1- 4.
23. Blichá M. Toponymia Ondavskej a Toplianskej doliny: Slovensko-rusínske jazykové kontakty v chotárných názvoch. - Prešov, 1996.
24. Lutterer I., Kropáček L., Huňáček V. Původ zeměpisných jmen. - Praha, 1976.
25. Lutterer I., Majtán L., Šrámek R. Zeměpisná jména Československa. - Praha, 1982.
26. Rospond S. Etnogeneza słowian w świetle terminologii topograficznej // Onomastica Jugoslavica. - 1982. - V.9.
27. Udolph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. - Heidelberg, 1979.